

LAHORKA PLEJIĆ POJE
Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Zagreb

VETRANOVIĆEVA ORLAČA RIĐANKA REČENO U BLATU RIBAROM

Članak se bavi pjesmom Mavra Vetranovića *Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*, koja se u književnoj historiografiji (u povijestima hrvatske književnosti) obično naziva rodoljubnom satirom. Budući da je pjesma koncipirana kao iskaz proročice, pokušavaju se utvrditi podrijetlo i kompetencije toga lika. Ujedno se pokušava uočiti, preciznije nego što je do sada učinjeno, kojim se satiričkim strategijama pjesma služi i kakve učinke podrazumijeva.

Ključne riječi: sibila, proročanstvo, satira, Dubrovnik, Mletačka Republika

Mavro Vetranović (1482-1576) autor je triju pjesama koje u naslovima sadrže žensko ime danas nejasna značenja i podrijetla. Naslovi tih pjesama glase: *Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*, *Orlača riđanka Peraštu govori* i *Orlača riđanka Kotoru govori pronostik*. Prve dvije pjesme sačuvane su u tzv. naklatku, skupini od nekoliko pjesama dodanoj rukopisu Vetranovićevih triju knjiga pjesama, prema kojemu su priređeni treći i četvrti svezak *Starih pisaca hrvatskih*. Pjesme se u naklatku nalaze jedna iza druge. Treću pjesmu, u kojoj se u ulozi unutartekstnoga adresata pojavljuju Kotorani, objavio je naknadno P. Kolendić.¹

U sve je tri pjesme uloga govornika (iskaznoga subjekta) dodijeljena *orlači riđanki*. No dok se u prvoj pjesmi, upućenoj Blaćanima, orlača predstavlja, u drugoj pjesmi (*Peraštu*) samo iz naslova saznajemo tko govori, dok u trećoj (*Kotoru*) ona samo ukratko naznačuje svoju poziciju. Kada se, naime, u tim dvama naslovima ne bi spominjala *orlača riđanka*, njihov iskazni subjekt bio bi neko neidentificirano "ja", koje bismo lako iščitali kao autorsko "ja". Da bi se, dakle, pjesme *orlače* Peraštu i Kotoru lakše razumjele,

---

¹ "Tri doslije nepoznate pjesme Dum Mavra Vetranovića Čavčića", *Srđ*, god. IV, Dubrovnik 1905.

potrebno je da čitatelj poznae pjesmu upućenu Blačanima, u čijemu prvome dijelu *orlača* opširno govori o sebi.

S obzirom na identičnoga kazivača i na komunikacijski ustroj, na koji upućuju i naslovi (u svim je trima pjesmama, kako je rečeno, govornik orlača riđanka i u svima su trima naslovom određeni adresati njezinih riječi – pripadnici po jedne komunalne zajednice: Blačani tj. Mlečani, Peraštani, Kotorani), moglo bi se reći da pjesme tvore malen ciklus.

***

Ovdje će me zanimati samo prva u nizu od triju pjesama s djelomice podudarnim naslovima i s istim iskaznim subjektom, dakle *Orlača riđanka, rečeno u Blatu ribarom*.² Pjesma je napisana u 270 dvostruko rimovanih dvanaesteraca. Prema stihovima 261-262, u kojima se spominje obrana Cipra ("U istok se spravite, vodite uskoke, / ter Cipar branite i ostale otoke"), daje se pretpostaviti da je pjesma nastala u vrijeme Ciparskoga rata (1571.-1573.). U stručnoj se literaturi najčešće naziva satikom i rodoljubnom pjesmom. Premda je izdvajaju gotovo svi književni povjesničari koji su pisali o Vetranoviću, njome su se bavili uglavnom uzgred. Navodim nekoliko, po mome sudu važnijih zapažanja o toj pjesmi.

Marijan Stojković, prvi koji se pozabavio Vetranovićem kao satiričarem, u svome članku pjesme s *orlačama riđankama* ubraja u "prognostične" pjesme i političke satire (Stojković 1914:141), jer ono "što Orlača riđanka proročica govori ribarom u Blatu slanom, jest jetka satira i zlorada slutnja, proročanstvo" (sv. 4:206). Stojković je inače važan i zanimljiv zbog toga što traga za dodirnim točkama između talijanskih pjesnika i Vetranovića, što je do sada prilično slabo istraženo. Tako je našao dosta istih motiva između satira talijanskoga pjesnika, Mlečanina, Antonija Vinciguerra (u. 1502.) i Vetranovića. Jedna pjesma toga pjesnika, naime, završava stihovima: "Venezia, pur se mel comporti, / Dirollò alfin, ben che in cìd solo duolmi, / Che le tue pecorelle male assorti" (Stojković 1914:206, spac. Stojković).³ U jednoj pak bilješci Stojković spominje da je Veneciji pisao i Firentinac Luigi Alamanni (1495-1556) u "sat. II terc. 19" (ibid.).

---

² Pjesma je objavljena u Vetranovićevim *Pjesnima razlicim* (v. ovdje u *Literaturi*).

³ Vittorio Cian, autor opsežne studije o satiri u staroj talijanskoj književnosti, navodi da je Vinciguerra, doduše, prosječan pjesnik, no kaže da je u svoje vrijeme bio vrlo popularan i cijenjen (Cian 1939:392-393). Neki od Vinciguerrinih stihova koje citira Cian doista upućuju na to da je dubrovački pjesnik čitao mletačkoga. Mislim ovdje ponajprije na Vetranovićevu pjesmu *Moja plavca*, u kojoj je i središnji motiv, a i ton, kako se zaključuje prema stihovima što ih navodi Cian, prezet od talijanskoga pjesnika. U inače slabo istraženu opusu toga dubrovačkoga pjesnika pitanje talijanskih utjecaja, koje je načeo Marijan Stojković, trebalo bi temeljito dopuniti.

Mihovil Kombol je o *Orlači riđanki rečeno u Blatu ribarom* napisao kraći članak, koji je, pod naslovom "Vetranovićeva satira protiv Mletčana", objavio u novinama *Spremnost* 1944. g. Premda je, prema Kombolu, Vetranović odveć plačljiv i onda kad ne bi trebao biti, pa je dobar dio njegovih pjesama "elegično-satiričan", "čist satirik" postaje kad je "dirnut u živac svog rodoljublja", što Kombol čita upravo u pjesmi *Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom* (Kombol 1944:9).

Smještajući je općenito u kontekst pjesama koje "bodu" i kritiziraju, i Marin Franičević nazvao je *Orlaču riđanku* "izravnom satikom", u kojoj da je Vetranovićeva srdžba u porastu, "a to znači da još postoji neka nada, pa zato poruke i psovke, propovijedi i grdnje" (1986:438). Ta je ljutnja, kako se implicira u Franičevića, uzrokovana grijesima napadnutih, no dodaje i da "još više je zbog Dubrovnika i ta ljutnja". Franičević, međutim, ne objašnjava zašto zbog Dubrovnika, što je, čini mi se, u ovome kontekstu iznimno zanimljivo.

U članku Josipa Kekeza, kojega su zanimali elementi usmene književnosti u Vetranovićevu opusu, za pjesmu o Mlečanima kaže se, između ostaloga, da se oslanja na opis epske pjesme te da se služi brojnim usmenim retoričkim oblicima kao što su "hvala, rugalica, zdravica i zaklinjanja (basmе)" (Kekez 1979:583), odnosno, da su prigovori Blatu i Perastu "građeni na motivskoj i izražajnoj podlozi narodne rugalice" (ibid.).

U tekstu posvećenu Vetranovićevim satirama Franjo Švelec je, ustvrdivši da dubrovački pjesnik nije pisao "čiste" vrste, izdvojio pjesme koje su "izrazitije satirički obojene i po kojima se njihov autor odvaja od ostalih dubrovačkih pjesnika svoga vremena" (Švelec 1990:108). U tome kontekstu izdvaja upravo dvije *Orlače*, Blačanima i Perašanima, kao protumletačke satire. Te su pjesme uperene "protiv Mlečana i njihovih zaplotnjačkih akcija protiv Dubrovačke republike te protiv grada Perasta čiji stanovici u mletačkoj službi pakoste Dubrovčanima gdje stignu" (Švelec 1990:109).

Zlata Bojović je, spominjući *Orlaču*, ostala na tragu starijih proučavatelja, koji su pjesmu čitali kao rodoljubnu satiru protiv Mlečana. I ona, naime, tvrdi da je riječ o pjesmi koja omalovažava Mlečane, a krajnji je njezin cilj omalovažavanja ipak "veliĉanje hrabrosti Dubrovĉana" (Bojović 1994:34).

Baveći se stereotipima o Turcima u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti, Davor Dukić je *Orlaču riđanku rečeno u Blatu ribarom* čitao u kontekstu protuturskoga diskursa i to kao političku pjesmu, što, naravno, ne znači nužno da je pjesma takvom kvalifikacijom isključena iz kruga satiriĉnih sastava 16. stoljeća. Zaključno Dukić kaže: "osuda mletaĉkog popuštanja osmanskoj dominaciji na Mediteranu, s jedne, i agresivnosti prema najbližim kršćanskim susjedima (Dubrovniku), s druge strane, osnovne su poruke Vetranovićeva pjesniĉko-politiĉkog govora o Mletaĉkoj Republici", te zaključuje da je Vetranović, s obzirom na odnos prema Mleĉanima, bio

"najprije stanovnik Dubrovnika, tek onda Europe i (kršćanskog) svijeta. Stoga je i njegovo političko pjesništvo, barem na površini, više protumletačko nego protutursko" (Dukić 2004:66). Određenje pjesme kao političke i prefiks "protu-" koji je Dukić upotrijebio može se smatrati prešutnim odobrenjem za čitanje pjesme kao satire.

***

Katkada se za tri Vetranovićeve *Orlače* znalo reći da su maskerate (M. Medini i M. A. Petković; Franičević ostavlja tu mogućnost otvorenom). Njihov komunikacijski ustroj, odnosno, izravno obraćanje kazivačice publici, kao i brojni signali vanjskoga dijaloga, kao što su vokativi, imperativi i retorička pitanja, afektivni uzvici i, naravno, *ich-forma*, doista upućuju na sličnost s maskeratama. No Ivan Slamnig osporio je takva čitanja:

Orlačine pjesme spadaju u vrstu *pronestika*, koji izraz upotrebljava i sam autor. Ona u vidu zlokobnog proročanstva napada jednom Mlečane, drugi put Peraštane, treći put opominje Kotorane. Orlača nije predstavnik skupine ljudi, niti se obraća neposrednom primaocu, Dubrovčaninu: nema elemenata po kojima bismo je mogli smatrati maskeratom (Slamnig 1986:84).

Navedenim argumentima Slamnig dodaje i kriterij stihovnoga odabira. Maskerate su, kao što je poznato, u staroj hrvatskoj književnosti redovito pisane osmercima, dok su Vetranovićeve pjesme u dvostrukorimovanim dvanaesticima. Stoga se *Orlača riđanka, rečeno u blatu ribarom* nikako ne može odrediti kao maskerata. Zbog navedena komunikacijskoga ustroja prije bi je valjalo odrediti kao *Rollengedicht*.

***

Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom komponirana je trodijelno. U prvome dijelu, koji obuhvaća pedesetak stihova, orlača riđanka se predstavlja kao kršćanska proročica. U drugome, trostruko duljemu dijelu, slijede pogrde na račun Mlečana, a u trećemu, opet u pedesetak stihova, hvali se Dubrovnik.

U prvome dijelu, dakle onomu u kojemu se opsežno predstavlja kao kršćanska proročica, orlača nizom argumenata uvjerava da ima pravo na posredovanje Božje poruke. Svoju "autentičnost" ona podupire, osim toga, i pohvalama i molitvama Bogu. Orlača je istodobno i ponizna pred Bogom i svjesna svoje "odabranosti" i važnosti te o sebi kaže:

I mene s' stvorio i ti me si bože
obukao i odio obućom od kože;
a od zemlje i kala sazdana odkle bih,
nijesam zled poznala, kojom duh oznobih;

djevstvo sam shranila, kako mož sam znati,
i nijesam kanila nigdar se udati;
djevstvo sam družila i tebe riđanka
vjerno sam služila od moga postanka;
a nijesam ja vila ni pustoš od gore,
neg vlaška sibila, kako svak znat more.
Molim te a za toj, ljuveno i milo,
vapjen'je i glas moj da primiš u krilo.
Prosvitli svis moju, čin' jezik da spravim,
naredbu da tvoju po vijeke ja slavim... (13-26)

Zadržimo se nakratko na liku orlače. Što znači *orlača riđanka* i odakle ona Vetranoviću? Pitanje je zanimljivo zbog toga što je većina njegovih pjesama napisana u *ich-formi* te su se zbog toga često doživljavale kao pjesme ispovjednoga, čak autobiografskoga karaktera. Pitanje je zanimljivo i zbog toga što u ranonovovjekovnoj dubrovačkoj književnosti, koliko mi je poznato, nigdje drugdje nije zabilježen lik orlače riđanke. Prema *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU riječ *orlača* potvrđena je samo u Vetranovića. Za nju se kaže da je "riječ tamna značenja" (*Rječnik* 1953:168). *Rječnik* pritom ne navodi etimologiju riječi, koja je po svoj prilici došla od latinskoga "oraculum", što znači, prvo, proročište, a onda i proročanstvo (Divković 1997:737-738; isto i Marević 2000:2159).

Riječ *riđanka* tumači se u Akademijinu *Rječniku* ovako: riđanka je "najprije pripadnica staroga plemena Riđana, a onda isto što i vlahinja, t.j. seljakinja, jer su Dubrovčani od XV vijeka nazivali pripadnike starog plemena u Crnoj Gori i Hercegovini Vlasima" (*Rječnik* 1953:946). Iznova se kao primjer navodi samo Vetranovićeva pjesma. Od književnih povjesničara koji su se doticali pjesme, koliko mi je poznato, tumači jedino Zlata Bojović (1994:175). U rječniku-komentararu ispod Vetranovićevih stihova ona je, naime, slično Akademijinu *Rječniku*, objasnila to ime: "proročica, sibila – seljanka iz Riđana, stare naseobine iz zaleđa Boke kotorske".⁴

Premda imenovani, i kazivačica i jedan od unutartekstnih adresata (ribari u Blatu), također naveden u naslovu, čitatelju ipak ostaju zagonetni. Jesu li takvi bili i Vetranovićevim suvremenicima, ili se njihovo značenje izgubilo do našega vremena, ne može se sa sigurnošću utvrditi. Ne znamo, naime, je li proročica *orlača riđanka* bila poznata i iz nekih drugih (kon)tekst(ov)a bliskih Vetranovićevim čitateljima, je li pripadala folkloru

---

⁴ Premda nije presudno za smisao pjesme, napominjem samo da bismo, ako je *orlača riđanka* ime proročice, oba njegova člana trebali pisati velikim početnim slovom. Jednako tako nije sasvim jasno treba li *blato*, koje je u *Starim piscima hrvatskim*, barem u naslovu, transkribirano velikim početnim slovom, mišljeno gdje gdje i doslovno, ili je to uvijek metafora za Veneciju koja se rabi kao (novoskovani) toponim. Kolendić (1905:59) i Franičević (1986:438), za razliku od drugih proučavatelja koji se ovdje spominju, *Riđanku* pišu velikim početnim slovom, što se čini opravdanim s obzirom na to da je, najvjerojatnije, riječ o dijelu vlastita imena. Ovdje ću se ipak pridržavati transkripcije iz *Starih pisaca hrvatskih*.

dubrovačkoga zaleđa, ili pak kotorskoga zaleđa, što bi se dalo naslutiti po njezinu atributu, ili je riječ o Vetranovićevoj invenciji, kao što ne znamo ni jesu li Mlečani i inače u Dubrovniku metaforički nazivani Blaćanima, ili "autorsko pravo" na tu metonimijsku oznaku treba ipak pripisati samo Vetranoviću. Naslov, dakle, sam po sebi nije proziran, a je li u vrijeme kada je pjesma nastala bilo drukčije, teško je reći.

***

Zašto se sibila u Vetranovićevoj pjesmi naziva baš *orlačom riđankom* i što to točno znači, teško je utvrditi. Nešto je lakše ustanoviti zašto dubrovački pjesnik piše svoju "rodoljubnu satiru" u obliku proročanstva. Iz perspektive teorije satire, odabir proroka ili proročice kao subjekta iskaza osobito je prikladan. Proroci i proročice, naime, oruđe su božje objave, usta kroz koja Bog ili bogovi objavljuju svoju volju, kroz koja se objava posreduje. Budući da se proročica smatra posrednicom božanske mudrosti, pretpostavka je da su njezine riječi lišene partikularnosti i subjektivnosti. Podrazumijeva se, dakle, da su lišene različitih ljudskih nedostataka, kao što su "neobjektivnost", pristranost, zavist ili zlonamjernost. Od takvih premisa kreće, čini mi se, Vetranovićeva pjesma: uloga kazivača dodijeljena je nekome tko je veći autoritet od onakvoga "ja" kakvo se pojavljuje u brojnim drugim Vetranovićevim pjesmama, kao i u većini drugih onodobnih satira.

Međutim, dok je u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti zadaća pjesama koje su ispravljane kao iskazi proročica – sibila tek da zabave (na primjer u anonimnim dubrovačkim maskeratama i u onima što se pripisuju Petru Zrinskome), i dok govore o "lakim" temama, u Vetranovića se sibila – *orlača* – pojavljuje u drukčijem kontekstu. Vetranovićeve su *orlače* po tematici i tonu ozbiljne i teške. Takav je oblik *sibila* Vetranović mogao poznavati iz talijanske književnosti. S one strane Jadrana pisali su se, naime, žanrovski slični tekstovi, satire-proročanstva s političkim temama. V. Cian, autor opsežnoga pregleda talijanske satire od srednjega vijeka do Chiabrere, piše da su proročanstva, kao pjesnička strategija odnosno kao žanr, osobito omiljeni u kasnome srednjemu vijeku. Navodi da su, usprkos Danteovoj osudi onih koji gonetaju, novi astrolozi, sibile, pogađači, vračevi i negromanti ispunjavali svijet, što pak objašnjava medijevalnim asketizmom i s njim povezanim profetizmom. Uz neprozirna, impersonalna proročanstva, Cian navodi i pjesme koje su koncipirane kao konkretna, politička proročanstva, koja aludiraju na određene povijesne i političke prilike, te spominje čak jednu pjesmu-proročanstvo iz posljednje trećine 14. stoljeća, u kojoj kazivač tvrdi da interpretira Božju volju, te govori o Italiji i njezinim tiranima, tvrdeći da Italija trpi zbog teških grijeha samih Talijana (Cian 1939:262). Neke od talijanskih profetskih satira zasigurno su bile poznate i Mavru Vetranoviću.

***

Za razliku od naslova, u kojemu su kao adresati orlačina monologa navedeni "Blaćani", u sibilinu se uvodnom samopredstavljanju kao unutartekstni adresati prizivaju sljedeći:

Sad Srbli i Vlasi, do mala i velika,
i ostali rusazi oda svih jezika,
ali je domaćin ali je prišalac,
ali je Bugarin i čestit vladalac,
ali je kurjatin potišten takmeno,
uboga oca sin, pastijerče najmeno,
i u slišan'ji tko je aliti u polju,
vapjen'je sliš moje... (31-38)

Zašto *Srbli, Vlasi i Bugarin*? U Vetranovićevim pjesmama, koje često tematiziraju povijesne i političke prilike u onodobnoj Europi, no najčešće na prostorima zapadno od Dubrovnika, a tek ponekad i sjeverno (na primjer, u pjesmi o padu Budima pod Turke), *Srbli, Vlasi i Bugari* ne pojavljuju se nigdje drugdje. Zazivaju li se oni samo zato što je orlača "vlaška" sibilna, a vlaška je pak zato da bi, odmaknutošću od Dubrovnika i od Mletaka, bila "objektivna" i "nezainteresirana" za političke odnose između Mlečana i Dubrovčana, ili se pritom aludira i na prostore koji su već dugo pod Turcima, teško je odgovoriti. U svakom slučaju, umjesto neodređena kazivača u prvome licu, kakav inače prevladava u Vetranovićevim pjesmama s političkom tematikom, a kojega povezujemo sa samim autorom, invektivu protiv Mlečana i pohvalu Dubrovnika u pjesmi izgovara osoba koja nema nikakvih interesa ni u Dubrovniku ni u Mlecima, koja dolazi s prostora koji politički ne ovise ni o jednoj ni o drugoj jadranskoj republici. Uostalom, orlača tvrdi da nevoljko i sa suosjećanjem prenosi zloguko proročanstvo:

vapjen'je sliš moje, ke skladam priz volju,
najliše u pjesni, ke vajmeh na sviati
bez gorke boljezni nie mi moć izrieti. (38-40)

Navedene se riječi ponavljaju, s neznatnim izmjenama, u stihovima 181-182 te se politička indiferentnost, naravno, hinjena, kako će se kasnije pokazati, dodatno potkrepljuje:

Jeda se ne steče ni javi ni speći
što mi duh moj reče pod smrjekom sjedeći. (185-6)

Konačno, urbani prostor nije prostor koji bi mogao iznjedriti proročicu, kao što nije ni prostor u kojemu bi ona mogla obitavati. Kad je već izabrana za kazivačicu, što se moglo dogoditi pod izravnim utjecajem neke od istovrsnih talijanskih pjesama, onda je sasvim jasno da prostor u kojemu će se pojaviti proročica mora biti prostor što ga mit, odnosno literatura, namire, sibilama.

Premda se legitimira kao kršćanska proročica, što nije neobično, jer kršćanstvo je kristijaniziralo sibile, Vetranovićeva *orlača* podrazumijeva i kulturu u kojoj participiraju i poganski elementi. Spajanje kršćanskoga i poganskoga u Vetranovića je, kao uostalom i inače u ranonovovjekovnoj kulturi, uobičajeno, što se do sada u književnoj historiografiji nerijetko isticalo. No čini se da se u ovoj pjesmi Vetranović oslanja i na domaću folklornu tradiciju, možda i onu pretkršćansku. Dan u koji je orlača dobila objavu, a to je ljetni solsticij (koji se pak spaja s Ivanjdanom), važan datum u folklornome kalendaru, dan u koji je uobičajeno gatanje i čaranje, možda nas upozorava da podrijetlo Vetranovićeve orlače valja tražiti i u pretkršćanskim poganskim kultovima. Evo stihova u kojima se opisuje trenutak objave, u kojima orlača govori da joj je zadatak prenijeti

(...) otajna taj djela, koja sam ja bdeći
pod smrjekom vidjela, u sjenci sjedeći,
pri jezeru na travi, gdje mi bog nemalu
prijazan objavi u otajnom zrcalu.
Toj mi se prigodi, sunčana kad zraka
ljeti se nahodi na domu od raka,
poli dne najliše, kad zemlja žedneći
od suše uzdiše, tih daždic želeći.
Dim kako divna stvar, ne daleč od mene,
zavrti tih vihar vrh jele zelene,
i reče: riđanko, za sunce, koje sja
ljuveno i slatko, željno te molim ja,
gani se ter teci, ter u Blatu slanu
ugrezi i reci ribarom na stanu... (41-54)

Je li smreka/jela *arbor mundi*, kakvu simboliku imaju "vihar" i jezero, u kojoj je mjeri Vetranoviću, za kojega su govorili da je bio i astronom, bila bliska simbolika ljetnoga solsticija i povezanost toga dana s gatanjima i proricanjima? Premda bi se orlača po nekim atributima zasigurno mogla povezati s antičkim sibilama, možda i s antičkom božicom Dijanom⁵ ili barem s kakvom šumskom nimfom, čini mi se da je u Vetranovića riječ i o folklornim elementima, koji tu pjesmu znatno tješnje vežu uz folklor nego što to čini, kako je Kekez ustvrdio, "frazologija" narodne pjesme.

***

Odgovornost za iskaz koji će nakon orlačina samopredstavljanja uslijediti (a taj je iskaz drugorazinski – orlača se predstavlja kao medij koji samo prenosi i pojašnjava riječi objave) leži negdje gore, u Boga, čime se simulira neupitna vjerodostojnost toga iskaza. Objava je vrlo kratka i izrečena metaforički, što

---

⁵ Vetranović je, inače, autor *Istorije od Dijane*, dramatizacije jedne od epizoda iz antičkoga mita, no njegov dramski tekst i pjesma o kojoj je ovdje riječ nemaju mnogo zajedničkoga.

je, uostalom, uobičajeno za proročanstva, a ovdje je, uz to, i gnomski oblikovana:

... doliha lisica, kad se u lov nakani,
er mnokrat stupica stuče joj moždani. (55-56)

Proročanstvo je, dakle, vrlo kratko, ne doslovno, no njemu slijedi razjašnjenje. Orlača riđanka, naime, nizanjem invektiva protiv Mlečana nastoji pojasniti, odnosno potkrijepiti lapidarno proročanstvo. Njezin napad na Mlečane počiva na dvjema strategijama: jedna je optužiti, i to s pozicije moralnoga arbitra. Tako se Mlečanima, na primjer, predbacuje da su oholi. Druga je strategija, u orlačinu iskazu inače isprepletana s prvom, izravno vrijeđanje.

S obzirom na žestinu tona i količinu uvreda, napad na Mlečane u neskladu je s naravi proročanstva uopće, a onda i u neskladu s citiranom orlačinom nevoljkoću da govori. Njezin komentar objave, mjereno mjerilima svijeta izvan pjesme, izrazito je drzak. U njemu se prvo ironično parafrazira mletačka predodžba o samima sebi (moćni, slavni, pravedni i hrabri vladari Jadrana, zaštitnici kršćana i slabih...). Potom se ta predodžba pomno raščlanjuje – demantira se jedan po jedan element slike i eksplicitno se prokazuje kao lažan. Evo primjera kako orlača, težeći da joj napad na Mlečane bude argumentiran, "raskrinkava" njihovu oholost:

Er višnji hoće sud a rok se približe,
da vas ta tolik trud zlameno pedepše;
erbo se banite, da lava krilata
pri sebi hranite u kruni od zlata,
i da ste vojvoda i s desna i s lijeva
od slanijeh svijeh voda, ke narav proljeva,
ter more vladate ter zimi i ljeti
zločincem ne date krstjane plijeniti.
Ter tako sve strane sterete svudje glas,
da vode sve slane pod vašu stoje vlas,
i da ste gospoda, kojoj se rijet može,
da svoja sloboda polipsat ne može.
I vaša taj slava, po vodah kud brodi,
pod krilom od lava s napridkom prihodi,
koju bog dopušta i sreća sadruži,
pohvala vjekušta da je slijedi i družī;
oholas ter vaša za to vaj kud hodi,
više se uzmaža, ner joj se prigodi. (77-94)

Nekoliko stihova dalje orlača nastavlja ovako:

A što se banite, da more svijeh strana
od lupež branite, najliše od pogana,
gola je toj laža i smijehu dostojna
i kako sve tamaša od ljudi prikorna.
Er se od vas razloži, da ste vi Blačane
opuzle kokoši na daždu oprane!
Zač vaše korablje, kad ste s kim u rati,

ni kopja ni sablje ne smijete kazati;
stigove gdje turske kad sretu i očute,
jak ždrali i guske smetu se i smute,
bježeći nazada, gdje od straha svijeh takoj
krvav znoj propada, čijem shrane život svoj. (99-110)

...
Tijem tlapstvo parjajte i himbe tolike,
ter na trst ribajte glavoče i slinke;
er svudi zveči glas po svijeti općeno,
da oružje nije za vas, neg žensko vreteno.
Tijem kanav predite, a oružje sve bijelo
u čever spravite, gdje vam je i djelo.
Pletite i janke i gamad ostalu,
gambore i rake ter lovte po kalu.
I barke armajte ter tamo na stanu
s norci se tjerajte po Blatu po slanu.
Vješti ste voziti, a vojnice prave
ne umijete nositi košulje krvave,
ni hrabren boj biti, ni jezdit konjice,
ni kopja lomiti u polju od vojnice.
Vješti ste pri školju lupare lupati
a kopja u polju ne umijete vladati.
Ter kad se boj bije, Blačani pridrazi,
rđa vas ubije, a strah vas porazi. (129-146)

Norma prema kojoj se mjeri odmak i prema kojoj se kroji osuda s jedne je strane norma koja inače dolazi iz narodne, junačke epike: to je borba, odnosno ratovanje. S druge strane, visoko vrednovanoj borbi protiv neprijatelja suprotstavlja se, kao inferiorna, sfera poslova koji se obavljaju uz more. Ipak, među uvredama vjerojatno je najžešća ona koja Mlečanima poručuje da za njih nije oružje, nego žensko vreteno, uvreda koja je nastala upravo u prostoru koji visoko vrednuje ratničku vještinu i hrabrost, dakle u junačkoj usmenoj epici.⁶

Govor o Mlečanima je ironičan, omalovažavajući i uvredljiv, čak i, izvantekstualnim aršinom mjereno, zločest. Uvrede se pune leksičkim materijalom iz sfere niskoga, čak i vulgarnoga, iz kolokvijalnoga govora, iz trivijalnih usporedbi i uvreda, kletvi i pogrda, a iz repertoara poslovice poseže se za onima koje funkcioniraju kao prijetnje ("doliha lisica kad se u lov nakani..."). Omalovažavanja i uvrede koje se nižu na račun Mlečana, bliske uličnome, pučkome svađalačkom diskursu, pripadaju niskomu stilu, a nikako ne dolikuju diskursu tumačenja proročke objave. Te su invektive protiv Mlečana, kad je riječ o stilu, u oštrome neskladu s visokim stilom uvodnih stihova, kojima se orlača deklarira kao kršćanska proročica.

---

⁶ Navedenu uvredu izdvaja i Dukić (2004:65).

***

Osim snažna negativnog političkog naboja spram Venecije, u pjesmi se može iščitati i vrednovanje suprotnoga predznaka. Pedesetak stihova (213-260) predstavlja apologiju Dubrovnika, odnosno obrnutu zrcalnu sliku Mletaka. Naime, kako se tvrdi u pjesmi, one pozitivne osobine koje nedostaju Mlečanima i zbog nedostatka kojih se oni diskvalificiraju, u velikoj mjeri rese Dubrovčane. Za razliku od "himbenih" Mlečana i inzistiranja na omalovažavanju njihova grada, koji da počiva u "blatu", za Dubrovnik se kaže:

Od mira tvrdinom slavi se svijeh strana
i vjerom jedinom oda svijeh građana,
najliše mladosti, ka s desna i s lijeva
sunčanom svjetlosti u oružju odsijeva,
ter se svak snébiva videći gdje takoj
oružje odsijeva svjetlosti sunčanog;
k tomu bi svak rekao, da je Marte plah bojnik
u oružju dotekao braniti Dubrovnik! (219-226)

Orlačina se pohvala Dubrovnika temelji ponajprije na njegovoj ratnoj spremi, a osobito se to tiče dubrovačke mornarice. I, za razliku od niskoga stila i negativna etosa pri napadu na Mlečane, o Dubrovniku se govori ozbiljnim, svečanim tonom panegirika, s povećom dozom patetike, a usporedbe se deriviraju ne iz pučke, kolokvijalne frazeologije, nego iz antičke mitologije (Mars). Slika Dubrovnika je obrnuta zrcalna slika Mletaka ne samo na razini sadržaja nego i na razini izraza.

Taj je, treći, dio pjesme, dakle, panegirik u kojemu se hvali grad, što u kontekstu renesansne književnosti funkcionira kao zaseban podžanr panegirika. No pohvalna je zadaća ovoga panegirika možda ipak sekundarna: primarna bi bila dodatno omalovažiti protivnika pružanjem pozitivnoga primjera. Tako slika Mletaka stoji u antitetičkome odnosu spram slike Dubrovnika (što je karakterističan postupak za satire).

Današnjemu se čitatelju apologija Dubrovnika može činiti kao da je nastala prema narudžbi dubrovačke vlasti. Svojim neumjerenim pohvalama ona podržava vladajući, mitotvorni diskurs vlastele o samima sebi.⁷ Utoliko je pjesma politički izrazito oportuna.

***

Vratimo se još na središnji dio pjesme, na protumletačku invektivu. Da o Mlečanima u Dubrovniku postoje stereotipi o koje se oslanja i Vetranović, svjedoče zapisi Ludovika Crijevića Tuberona (1458-1527), Vetranovićeva nekoliko godina starijega brata benediktinca. U *Komentarima o svojem*

---

⁷ O proizvodnji mitotvornoga diskursa dubrovačke vlastele v. u Janeković-Römer 1995.

vremenu kaže on o Mlečanima, na primjer, sljedeće: oni su "sebi prisvajali vlast nad Jadranskim morem, zajedničkom svojinom svih naroda, i činili to ne manje ludo nego nepravedno" (Vetranović 1871:136); Mlečani, "prema urođenoj razboritosti, koju neki radije nazivaju plašljivošću i nesposobnošću, te u skladu s nedostatkom dobrih vojnika, običavaju neprijatelja više zaplašiti spremom i vanjskim izgledom vojske negoli stvarnim snagama, te, kao što i jest običaj trgovaca, više promišljenošću i novcem nego oružjem povećavati vlast. Stoga, jednako kao što se dosad sa svojih pohoda nisu često vraćali s velikim pobjedama, tako nisu pretrpjeli ni veće štete" (138); "A mletačka vlast kršćanskom plemstvu čini se upravo nakaznom, jer osim što ne ratuju sami, nego se služe stranim plaćenicima, u isti se čas bave trgovinom i sjede u senatorskim klupama" (160); "Naime, Mlečanin u vojnoj odori smiješan je i vlastitim vojnicima, a gdje neće biti neprijatelju" (170); "Ničega se, naime, Mlečani i pape po vlastitu mišljenju ne trebaju bojati više nego sloge kršćanskih kraljeva. Pritom i jednima i drugima strah izvire otuda što ih kršćanski kraljevi smatraju nedostojnima vlasti: Mlečane zato što se bave trgovinom, a pape zato što bi se oni trebali baviti samo svetim i božanskim, a ne svjetovnim stvarima" (182) i tako dalje.

Osim takvih heteropredodžbi, koje su uvelike participirale i u vrednovanju Mlečana u Vetranovićevoj pjesmi, stihovi

A prietnja taj vaša toli nepokojna
luda je tamaša i smiehu dostojna (187-188),

te

A himbu ostalu i vaša zla djela,
u otajnom zrcalu koja sam vidjela,
sada ću otkriti i bistro ću riti,
neka se očiti vaša zled na sviti,
svitlija stvar svaka da čini pravi sud,
koliko je opaka zlohitra vaša ćud,
**s kojom se iz blata spravljate pripravno
na krunu od zlata u mjesto prislavno.** (205-212; isticanja L. P. P.)

pokazuju da je pjesma mogla imati stvaran povod. Oni, naime, upućuju na izrazito tešku političku situaciju za Dubrovnik, na neku konkretnu prijetnju Mletačke Republike Dubrovniku. U svakom slučaju, to je vrijeme velike napetosti u odnosima Dubrovčana i Mlečana, koji su uoči Ciparskoga rata sklopili savez sa Španjolcima i papom te su radili protiv Dubrovčana i diplomatski, a i vojno su blokirali Dubrovnik (Foretić 1980:56-60). Utoliko se pjesma može iščitavati i kao polemička reakcija na političkoga neprijatelja Republike.

***

U starijoj historiografiji za pjesmu se kaže da napada Mlečane. U uvriježenim se pak definicijama satire kaže da ova upućuje na mane i nedostatke. Koja je zadaća Vetranovićeve pjesme kad je riječ o njezinu središnjemu dijelu, napadu na Mlečane, zbog kojega se pjesma i naziva satirom? Govori li ta pjesma Dubrovčanima nešto novo? Kao što se moglo zaključiti iz citiranih odlomaka Tuberonovih zapisa, prije bi se reklo da se pjesmom samo podržavaju već učvršćene predodžbe Mlečana, stereotipi čiji zadatak nikako nije "pokazati" ili "raskrinkati", što bi, prema starijim definicijama, bile zadaće satire.

Prema starijim, formalističkim opisima satire, obično se podrazumijeva da je satiričar zastupnik morala i pravde, odnosno, da je satira čin kojim pojedinac, često kao zastupnik ili glasnogovornik zajednice, kritizira, osuđuje ili izruguje bilo individualne bilo kolektivne mane i poroke ne bi li tako pridonio njihovu uklanjanju. Iz toga proizlazi da satira referira na zbilju i da je satiričar moralan, pravedan tip koji radi za opće dobro. Tako to, na primjer, tvrdi A. Pollard u svojoj monografiji o satiri: satiričar (vjerojatnijim se pritom čini da misli na autora satire negoli na neku iskaznu instancu) je, naime, iznimno "svjestan gluposti i poroka", a njegova je esencijalna kvaliteta "dobra narav" (Pollard 1970:74). Nadalje, i sami su autori satira i teorijski uvidi satiru nerijetko znali opisivati medicinskom metaforikom (satira "liječi") ili ratničkom metaforikom (satira kao "borba"), želeći uputiti na to da je zadaća satire pridonijeti uklanjanju ili barem uočavanju mana, ako ne i boriti se protiv njih. Međutim, noviji proučavatelji satire tvrde da su takva tumačenja promašena ili naivna (naprimjer Griffin, Connery & Combe) te da smisao satire valja tražiti negdje drugdje.

Očituje se to i u Vetranovićevoj *Orlači*. Stoga je, umjesto površnoga uvida u pjesmu kao "rodoljubnu satiru" koja oštro napada Mlečane, preciznije čitati je kao izraz dubrovačkih frustracija i straha pred opasnim drugim. Osim toga, prevrtljiva politika spram Turaka, pa i želja za dominacijom na Jadranu, mogle bi se pripisati i Dubrovčanima. Današnjega se čitatelja orlačine neumjerene pohvale dubrovačkoj vojsci i njezinoj spremnosti da se bori doimaju upravo licemjernima, kada se zna da se Dubrovčani nisu sami, pod vlastitom zastavom suprotstavljali Turcima i da su i oni vodili "himbenu" politiku. Stoga bi se pjesma mogla tumačiti i kao "napor da se stvori razlika, da se kreira distanca između onoga za što satiričar smatra da nije dovoljno odvojeno" (Bogel 1995:48).

Možda *Orlača riđanka* sadrži i primjese obračuna s jednom političkom opcijom unutar samoga Dubrovnika. Službena je politika Dubrovačke Republike, naime, bila održavati neutralnu političku poziciju, osobito s obzirom na Turke, kojima su Dubrovčani plaćali harač. S druge strane, u Gradu je bilo i onih koji su bili skloniji priklanjanju oštrijoj politici spram Turaka, odnosno približavanju protuturskim savezima. Vetranovićeva bi

pjesma, dakle, mogla sadržavati i elemente napada ne izravno (ili: ne samo) na Mlečane, nego i na onu političku struju koja je bila sklona promjeni službene dubrovačke politike prema Turcima. Iz te se perspektive dade lakše razumjeti i panegirik Dubrovniku.

I, konačno, u tumačenju "napada" na Mlečane mogla bi se uključiti i mogućnost da pjesma ponešto duguje folklornoj tradiciji i kad je riječ o njezinoj pragmatičnosti. Pogrdi i klevete, odnosno, verbalni napad, u tome bi se slučaju mogli shvatiti kao daleki odjek ritualnoga, magijskoga obreda kojim se odbijaju zle sile. Možda se, dakle, može pretpostaviti i prežitak apotropejskoga značenja invektive. Na takve zaključke navodi i antropološka studija R. C. Elliotta, koja korijen satire vidi u magijskim obredima cilj kojih je pogrđama, uvredama i porugom odagnati zle sile (Elliott 1966).

***

Književni povjesničari, vjerojatno zahvaljujući već poslovičnoj Vetranovićevoj "plačljivosti", "razvučenosti", čestim ponavljanjima i sklonosti "propovijedanju", mahom su olako prelazili preko te, ipak zanimljive, pjesme, ne uočivši neke njezine političke implikacije, kao ni vezu s folklorom.⁸ Budući da se i o njoj i općenito o Vetranovićevu pjesništvu pisalo relativno malo, ovdje se mnoga pitanja tek otvaraju; na neke od odgovora samo se ukazuje. Stoga je ovaj članak poticaj novim provjerama, i to iz različitih perspektiva: iz perspektive folkloristike, imagologije, teorije satire i drugih.

NAVEDENA LITERATURA

- Bogel, Fredric V. 1995. "The Difference Satire Makes: Reading Swift's Poems". U *Theorizing Satire: Essays in Literary Criticism*. Connery & Combe, ur. New York: St. Martin's Press, 43-53.
- Bojović, Zlata. 1994. "Mavro Vetranović". U Mavro Vetranović: *Poezija i drame*. Beograd: Prosveta, 5-60.
- Chevalier, J. i A. Gheerbrant. 1994. *Rječnik simbola*. 4. prošireno izdanje. Zagreb: NZMH, Mladost.
- Cian, Vittorio. 1938-39. *La satira*. Vol. I: *Dal Medio Evo al Pontano*. Vol. II: *Dal Ariosto al Chiabrera*. Milano: Dottor Francesco Vallardi.

---

⁸ Iznimka je Davor Dukić, koji je vrlo precizno opisao one aspekte pjesme koji su ga zanimali u kontekstu proučavanja predodžaba Turaka u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti.

- Connery, Brian A. i Kirk Combe. 1995. "Theorizing Satire: A Retrospective and Introduction". U *Theorizing Satire: Essays in Literary Criticism*. Brian A. Connery i Kirk Combe, ur. New York: St. Martin's Press.
- Crijević Tuberon, Ludovik. 2001. *Commentarii de temporibus suis*. V. Rezar, ur. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Ćosić, Stjepan i Nenad Vekarić. 2005. *Dubrovačka vlastela između roda i države: Salamankezi i sorbonezi*. Zagreb - Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Divković, Matija. 1997. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. 8. izdanje. Zagreb: Naprijed.
- Dukić, Davor. 2004. *Sultanova djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar: Thema.
- Foretić, Vinko. 1980. *Povijest Dubrovnika do 1808. Drugi dio: od 1526. do 1808*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Foretić, Vinko. 1980/1981. "Politički pogledi Mavra Vetranovića". *Filologija* 10:291-301.
- Franičević, Marin. 1986. *Povijest hrvatske renesansne književnosti I*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Janeković-Römer, Zdenka. 1999. *Okvir slobode: Dubrovačka vlast između srednjovjekovlja i humanizma*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
- Kekez, Josip. 1978. "Stilovornost usmene književnosti u djelima Mavre Vetranovića". *Forum* god. 17., 35/4-5:569-586.
- Kolendić, Petar M. 1905. "Tri doslije nepoznate pjesme dum Mavra Vetrani: Prilog dubrovačkoj književnosti XVI vijeka". *Srđ* 4/1-2:52-62.
- Kombol, Mihovil. 1944. "Vetranovićeva satira protiv Mletčana". *Spremnost* 3/105:9.
- Marević, Jozo. 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. II. Svezak, M-Z. Velika Gorica - Zagreb: Marka - Matica hrvatska.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Sv. 9, ONDJE-PLANČIĆ i sv. 13, RAJČETIĆ-RIJEČ. 1953. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 946.
- Slamniġ, Ivan. 1986. "Maskerate Mavra Vetranovića". U *Sedam pristupa pjesmi*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Stojković, Marijan. 1916. "Mavro Vetranić, savremeni satirični pjesnik". *Nastavni vjesnik* 3:136-148; 4:204-212.
- Švelec, Franjo. 1960. "Mavro Vetranović". *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 6-7:319-392.
- Švelec, Franjo. 1990. "Satiričko u djelu Mavra Vetranovića". U *Iz naše književne prošlosti*. Split: Književni krug, 107-115.

Vetranović, Mavro. 1871. *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*. V. Jagić i A. Kaznačić, ur. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. [SPH 3]

VETRANOVIĆ'S POEM
ORLAČA RIĐANKA REČENO U BLATU RIBAROM

SUMMARY

The article discusses Mavro Vetranović's poem *Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*, which in the histories of Croatian literature has regularly been described as a patriotic satire. As the poem is spoken by a prophetess, the article attempts to ascertain the origin and competence of this character. A further attempt is made to determine more precisely than has been done what satiric strategies the poem employs and what kind of effect it implies.

Key words: prophecy, prophetess, satire, Dubrovnik, Republic of Venice